

VAN HET WREDE NAAR DE VREDE

Over vergeving als politieke deugd

VEERTIGSTE
PACIFICATIELEZING

VAN HET WREDE NAAR DE VREDE

Over vergeving als politieke deugd

ALICJA GESCINSKA

De Pacificatielezingen vzw organiseert prestigieuze lezingen die de rijke
erfenis van de Pacificatie van Gent (1576) levend houden.

Axel Buyse, Leuven; Lia Voermans, Zundert; Stefaan D'haeze, Gent;
Vic van den Broek, Chaam; Miet de Bosschere, Oegstgeest; Jan De Winter, Gent;
Hubert De Saedeleer, Sint-Martens-Latem;
Rolf Klinkhamer, Breda; Maya Rispens, Rijnsaterwoude
Filip Van der Poorten, Gent

www.pacificatielezingen.org
Jan Delvinlaan 95 – 9000 Gent België

De Pacificatielezingen vzw heeft een structurele samenwerking met

De Nederlandse Taalunie / Het Vlaams-Nederlands Huis deBuren
Diplomatieke vertegenwoordiging van Vlaanderen in Nederland
De ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden in België
De Lage Landen / Prins Bernhard Cultuurfonds Noord-Brabant / Marnixring
Orde van de Prince / Noordstarfonds vzw
Algemeen Nederlands Verbond / de Stichting Noord-Zuid Zevenaar
de steden Gent en Breda
Van Hende Advocaten

De veertigste lezing werd gehouden in Breda op 9 november 2024

© Alicja Gescinska

© De Pacificatielezingen vzw

Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of vermenigvuldigd door middel van
druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever en auteur.

VAN HET WREDE NAAR DE VREDE

Over vergeving als politieke deugd

Alicja Gescinska

VREDE IS MEER

Geëerd publiek, ik wil beginnen met mijn dank te betuigen dat mij vandaag, op 9 november – een symbolische datum – de eer te beurt valt om deze jubileumeditie, deze robijnen versie, deze veertigste pacificatielezing te verzorgen. Pacificatie is een begrip dat mij zeer dierbaar is, en dat ik meermaals hanteer in mijn eigen werk en denken. Hoe kunnen we de mens en de samenleving pacificeren, vreedzamer maken? Welke rol spelen de kunsten, muziek, het onderwijs, de politiek hierin? Wat is de betekenis van vrijheid, tolerantie en zoveel andere waarden in de blijvende opdracht om de maatschappij vreedzaam vorm te geven? Het zijn vragen die mij als denker vrijwel onophoudelijk bezighouden, en vragen die vandaag jammer genoeg nog steeds van de grootste actualiteit en urgentie zijn. De wereld is er de voorbije jaren alleen maar conflictueuzer op geworden. De behoefte aan het ontwikkelen van alle mogelijke pacificerende krachten is daardoor alleen maar toegenomen. Oorlog verscheurt de wereld en de mensheid. Dat maakt het vandaag des te relevanter om stil te staan bij wat dat precies betekent: woorden als oorlog en vrede.

Een oorlog begint niet met wapens, maar met woorden. Lang voor de eerste bommen en raketten vallen, vallen in de taal de eerste slachtoffers te betreuren. In iedere oorlog is de taal het eerste van vele slagvelden. Nog voor er mensen sneuvelen, sneuvelen het fatsoen, de waardigheid en de medemenselijkheid in het spreken. De voorbeelden hiervan zijn legio. Recentelijk hebben we dat duidelijk kunnen aanschouwen in Oekraïne. Aan de grootschalige Russische aanval in februari 2022 gingen jaren van haatdragende retoriek vooraf in Russische staatsmedia. We zagen het ook bij een van de laatste grote genocides van de vorige eeuw in Rwanda, met Radio Mille Collines dat over Tutsi's sprak als over kakkerlakken die uitgeroeid dienen te worden.

Gaan we verder in het verleden terug, dan zien we het in de manier waarop de Russische communisten in de jaren twintig over de koelakken spraken – zelfstandige boeren die min of meer goed boerden – om deze groep vervolgens in de jaren dertig te liquideren. Anne Applebaum – de Amerikaanse historica die gespecialiseerd is in de Russische geschiedenis, en in het bijzonder in de goelag en de holodomor (de systematische en doelbewuste uithongering tot de dood van miljoenen Oekraïners in 1932 en 1933) – schreef ooit een essay over ‘*the words that lead to mass murder*’. Daarin vergelijkt ze de dehumaniserende propaganda die aan de uitroeiing van de boeren in de jaren dertig en de holodomor voorafging met de dehumaniserende propaganda in de Russische media van de voorbije jaren. In dat essay staan deze wijze woorden:

Hoewel niet elke genocidaire haatspraak leidt tot genocide, zijn alle genocides voorafgegaan door genocidaire haatspraak. De moderne Russische staatspropaganda is het ideale vehikel gebleken voor zowel het uitvoeren van massamoord als voor het voor het publiek verborgen houden daarvan.¹

Alles begint met taal. Het mooiste waartoe we als mens in staat zijn, en helaas ook het meest barbaarse en wreedaardige. Ook aan de *Endlösung* en de uitroeiing van de Joden én aan die van de Polen, die Slavische *Untermenschen*, gingen jaren van haatspraak en dehumaniserende retoriek vooraf. Een van de treffendste beschrijvingen daarvan is terug te vinden in de herinneringen uit de jaren twintig van de Duits-Nederlandse schrijver Hans Keilson. Daar leren we dat toen reeds, nog lang voor Hitler aan de macht was gekomen, de stapelwolken van het kwaad de hemel begonnen te verduisteren. Keilson beschrijft hoe het sluimerende en latente antisemitisme reeds in de jaren twintig ontwaakte en steeds manifester werd: niet altijd door grote daden of geweld, maar wel door een moeilijk te beschrijven stemmingswisseling die zich uitte in de manier waarop er over Joden gesproken werd. Het was iets dat in de lucht hing, “iets in de sfeer”, noemt Keilson het. Daarbij vertelt hij onder andere over zijn ervaringen als jongen op school: hoe kinderen van gematigde ouders plots een radicale, antisemitische toon aanslaan. Hoe een sympathieke steenhouwer plots “Juda verrecke” staat te roepen. Of hoe een muzikleraar opeens de Joodse kinderen zijn klas uit stuurt. “Hier begint in mijn herinnering de langzame verandering.”²

Een langzame verandering. Het grote kwaad komt de wereld altijd via een achterdeur-

1 A. Applebaum, 2022, p. 14.

2 H. Keilson, 2011, p. 38.

tje en in woorden binnen. Niet met grote trom. Het sluimert, is onderhuids aanwezig en barst pas later uit. Precies hierom moeten we ons afvragen hoe het komt dat de mens soms blijkbaar blind of onverschillig is tegenover datgene wat aan het sluimeren is en hoe er gesproken wordt in de publieke ruimte. Hoe komt het dat het plots de normaalste zaak van de wereld werd om “Juda verrecke” te roepen?

Het moorden begint met woorden. Daarom is de taal de kanarie in de koolmijn; wanneer het publieke discours verschuift in de richting van systematische haatspraak, is bloedvergieten niet meer veraf. Je zou het kunnen vergelijken met een seismograaf. In de taal kunnen we de bewegingen onder het oppervlak van de samenleving registreren die uiteindelijk aardverschuivingen, -bevingen en -schokken veroorzaken. Die vaststelling noopt ons niet alleen tot waakzaamheid over het publieke spreken, maar ook tot diepere reflectie over de precieze betekenis van een aantal woorden, zoals oorlog en datgene wat vaak als het tegendeel van oorlog gedefinieerd wordt: vrede.

Vrede betekent niet louter de afwezigheid van wapengekletter. Om van vrede tussen twee mensen te kunnen spreken volstaat het niet dat zij elkaar de kop niet inslaan, of tussen twee naties wanneer zij elkaar niet platbombarderen. Om van echte vrede te spreken moet er aan meer voorwaarden voldaan zijn dan de afwezigheid van fysiek geweld. Vrede meet men niet enkel af aan uiterlijk gedrag, maar ook aan innerlijke toestanden en denkbeelden: aan hoe twee mensen of groepen over elkaar denken, spreken, wat zij voelen. Er kan geen vrede, of zeker geen duurzame vrede zijn, tussen twee mensen die geen vrede hebben met elkaar. Vrede vergt innerlijke en wederzijdse harmonie en dus de afwezigheid van ressentiment, haat, afgunst, nijd, afkeer, misprijzen tegenover de ander als ander.

Een van de essentiële voorwaarden om van vrede te kunnen spreken is volgens mij vergeving. Zonder vergeving kan er geen vrede bestaan. Ik durf het zelfs heel scherp te stellen: vergeving is de pacificerende kracht bij uitstek. Dat geldt niet enkel voor persoonlijke relaties en de verhouding tussen individuen, maar ook voor het socio-politieke domein. Dit is de gedachte die ik verder wil toelichten: vergevingsgezindheid is niet enkel een noodzaak in onze persoonlijke moraal. Vergevingsgezindheid is een politieke deugd en noodzaak.

DE PRIMAIRE MORELE DAAD

Om daar verder op in te kunnen gaan, moeten we uiteraard eerst even stilstaan bij de precieze betekenis van vergeving. Het is onmogelijk om in kort bestek voldoende conceptuele helderheid te bieden inzake een fenomeen dat zo gelaagd, zo betekenisvol, zo complex, zo uniek menselijk is als vergeving. Vergeving is een ongelofelijk fascinerend gegeven. Het morele en politieke belang ervan zijn zo groot dat het haast onvoorstelbaar en onbegrijpelijk is hoe weinig filosofische analyses ervan gemaakt zijn. Gelukkig zijn er uitzonderingen. Ik denk bijvoorbeeld aan de Franse muziek- en moraalfilosoof Vladimir Jankélévitch, die zich in verschillende werken gebogen heeft over het vraagstuk van vergeving, in het bijzonder in zijn boek *Le Pardon* uit 1967. In zijn typische, vaak poëtisch-meanderende stijl, reflecteert Jankélévitch over vergeving als doel zonder finaliteit, als blijvende opdracht, als een inspanning die we steeds opnieuw moeten leveren. Ik denk ook aan Hannah Arendt, voor wie vergeving een belangrijk thema was, zij het dat het eerder beperkt in haar oeuvre aanwezig is. Wat Jankélévitch en Arendt onder andere allebei heel sterk beargumenteren is dat de notie van vergeving alleen maar zinvol is wanneer we ook de notie van het onvergefelijke ernstig nemen. De idee van vergeving is geen spons waarmee het grootste kwaad weggeveegd kan worden. Misdaden tegen de mensheid, de grootste brutaliteit van daders die geen schuldbesef hebben, liggen voorbij de limieten van het vergefelijke. Een mens moet geen ressentiment koesteren, behalve jegens het ressentiment zelf.

Het werk van Jankélévitch, Arendt en nog wel enkele anderen ten spijt, kunnen we stellen dat filosofen het thema van vergeving verwaarloosd hebben. Eerst hebben ze het uitgeleverd aan theologen, en vervolgens, in recentere tijden, aan psychologen. Dat theologen in tegenstelling tot filosofen wel heel uitdrukkelijk over vergeving hebben nagedacht en geschreven, heeft er uiteraard mee te maken dat vergeving een pijler van het christendom is. En dit betekent ook dat er wel degelijk een aantal christelijke filosofen zijn die zeer zinvolle studies hebben gemaakt van het begrip vergeving. Niet zonder reden schreef Hannah Arendt in haar invloedrijke boek *De menselijke conditie* dat Jezus ‘de ontdekker van de rol van vergeving in menselijke relaties’³ was. Met Jezus van Nazareth is er niet enkel een religie van vergeving ontstaan, maar ook een volstrekt nieuwe morele ruimte waarin wij ons als mensen begeven en waarin onze relaties zich vormen. De God van het Oude Testament, met nogal wraakzuchtige neigingen, is met de komst van Jezus vervangen door een God van vergeving. De betekenis van die verschuiving voor

3 H. Arendt, 1998, p. 238.

de wereldgeschiedenis en de menselijke moraal is immens, en gaat voorbij de beperkte kwestie van al dan niet geloven. Wij zijn er allemaal erfgenaam van. Met de ontdekking van vergeving is er niets minder dan een nieuwe morele dimensie van onze menselijke relaties geopend.

Het moet daarbij ook gezegd worden dat vergeving zelf geen uitvinding van Christus of het christendom is. Zeker: ook de Griekse goden blonken eerder uit in wraakzucht dan in mededogen. Noties als compassie, vergevingsgezindheid en andere deugden zijn met de christelijke God op het voorplan gekomen. Toch liggen in de antieke tijd wel degelijk de wortels van de idee van vergeving. In de vroege Griekse literatuur en filosofie is de idee van vergeving veeleer afwezig in beschouwingen over rechtvaardigheid en het menselijke gebrek. Bij Homerus bijvoorbeeld is het vergeefs zoeken naar mededogen voor de tekortkomingen en wandaden van mensen. Zoals aan het begin van de *Odysee* te lezen is, is het schaamteloos hoe die nietige stervelingen, die gebrekkige mensen de goden de schuld geven voor al hun ellende, terwijl zij er zelf volledig voor verantwoordelijk zijn. Van de goden moet men geen medelijden verwachten, en voor de mens bestaat er geen enkel excuus. Maar met het verstrijken der eeuwen, met de overgang van de tijd van Homerus naar die van Pericles, van de presocratici naar Aristoteles, ontwikkelen zich binnen de antieke cultuur echter ook ideeën als grootmoedigheid (*magnanimité*) en *humanitas*: de medemenselijkheid en het begrip dat je aan andere mensen verschuldigd bent, ook en vooral wanneer die mensen ‘inferieur’ zijn aan jou, minder, zwakker, lager in de sociale orde staan, of zich zelfs barbaars en zondig gedragen. In het toneel van Euripides komt het mededogen bijvoorbeeld nadrukkelijker naar voren. Zo spreekt de gelijknamige hoofdpersoon aan het einde van *Hippolytus* zijn vader vrij van zijn gedrag, van het bloed dat aan zijn handen kleeft.⁴

In de Romeinse tijd worden die ideeën overgenomen en verder ontwikkeld, onder andere door Cicero. In een van zijn brieven aan zijn jongere broer Quintus heeft Cicero die idee, die de grondslag van een universeel humanisme vormt, treffend verwoord. Zelfs met de meest afgezonderde volkeren met wie we niets gemeen lijken te hebben, zijn we verbonden, en zo inspireert de idee van *humanitas* tot grenzeloze verantwoordelijkheid en begrip voor de ander, aldus Cicero. ‘Je bent het aan je *humanitas* verschuldigd om bezorgd te zijn om hun welzijn, hun noden, en hun veiligheid.’⁵

4 Voor een uitgebreidere bespreking van de antieke wortels van de notie van vergeving, zie: D. Leigh, *Forgiveness, Pity, and Ultimacy in Ancient Greek Culture*.

5 Geciteerd in: Greg Woolf, 2003, p. 68.

Dit om aan te geven: indien Jezus 'de ontdekker van vergeving' genoemd wordt, mag hij zeker niet gezien worden als de uitvinder ervan; en zelfs die eerste formulering is niet helemaal accuraat. De idee van vergeving hangt samen met de Grieks-Romeinse, christelijke oorsprong van onze morele leefwereld. Vergeving is de oerknal van ons huidige morele universum; de primaire morele daad. Zonder vergeving zijn wij niet veel meer dan biologische wezens verstrikt in een strijd van leven op dood. Filosofen houden van theoretische gedachte-experimenten en de creatie van fictieve geschiedenissen. Zo is er de idee van de natuurtoestand – de oorlog van allen tegen allen, een wereld zonder moraal of orde – waaraan de Engelse filosoof Thomas Hobbes zijn denken over mens en maatschappij ophangt. Wanneer wij ons zo'n natuurtoestand inbeelden, dan kunnen we ons ook de eerste mens inbeelden die door een ander mens geschaad werd, en afstand deed van de oog-om-oog-mentaliteit, die onze loutere biologische strategieën bij dreiging en kwetsuur – vluchten of vechten – verruimde en zei: 'Het is goed, we gaan verder.' Aan die mens danken wij de immense reikwijdte van ons morele handelingsvermogen.

ANATOMIE VAN VERGEVING

Uiteraard heeft die natuurtoestand en die ene mens nooit bestaan. De verruiming van onze overlevingsstrategieën, met naast vluchten en vechten ook vergeven en verdergaan, is een eeuwenlang evolutionair proces geweest. En de woorden 'Het is goed, we gaan verder' zijn geen heel accurate weergave van de complexiteit en gelaagdheid van het proces van vergeving. Het is trouwens nog altijd een van de vele gangbare misvattingen over wat vergeving precies betekent. Vergeving betekent niet: de spons erover en verder. Vergeving betekent niet: het geeft niet meer wat je gedaan hebt. Vergeving betekent niet: vergeven en vergeten. Hoewel de conceptuele precisering van vergeving ontoereikend moet zijn in dit korte bestek, wil ik alvast enkele wezenlijke kenmerken van wat vergeving is onderstrepen.

Ten eerste: vergeving is geen daad, maar een proces.

Ten tweede: het doel van vergeving is vergiffenis.

Ten derde: het doel van vergiffenis is dat de schuldenaar verder kan met zichzelf. De laatste jaren, door de psychologisering van vergeving, is die gedachte wat verloren gegaan. Psychotherapeuten hanteren het begrip 'vergeving' als een vorm van rouw- of traumaverwerking, waardoor slachtoffers zelf leren verder te gaan met hun leven. Vergeef diegene die je geschaad heeft, want dan kan je verder. Dat is een betekenisverschui-

ving, want in vroegere tijden leek vergiffenis in de eerste plaats een geschenk voor de dader van een wandaad. Nadat hij vergeven is, kan de schuldenaar verder; er valt een ballast van zijn schouders. Vandaag draait het gepsychologiseerde begrip van vergeving niet meer in de eerste plaats om het verlichten van de last van de schuld die op de dader weegt, maar om wat er op de slachtoffers van wandaden weegt. Vergeving lijkt primair een therapeutische daad geworden te zijn. Uiteraard heeft dat belangrijke genezende waarde, maar we moeten erover waken dat het proces van vergeving zo niet louter omgekeerd, maar zelfs uitgehold wordt. Daarom doen we er goed aan voldoende de terugkoppeling te maken met de oorspronkelijke betekenis van vergeving, waarbij de schuldenaar nood heeft aan vergiffenis om verder te kunnen eerder dan dat zijn slachtoffer vergiffenis wil om zijn eigen welzijn.

Een vierde wezenskenmerk van het proces van vergeving betreft, als ik het zo mag noemen, de 'bijwerkingen' van dat proces. Het geschenk van de vergiffenis opent de mogelijkheid – maar niet de noodzakelijkheid – van een normalisering van de betrekkingen tussen hij die geschaad werd en hij die schaadde. Die mogelijkheid is een bijproduct en geen doel van het proces zelf, al is die mogelijkheid er wel intiem mee verbonden. Er is immers geen enkele vorm van samenleven denkbaar waarbij de ene mens de andere niet tekortdoet, of zich tekortgedaan voelt. Mensen zijn geen volmaakte wezens: in relaties, in huwelijken, in families, in vriendschappen laten wij onvermijdelijk, en niet altijd uit kwaadaardigheid, steken vallen. Wanneer we niet willen dat die relaties imploderen bij de minste krenking, wanneer wij duurzame vriendschappen en verhoudingen nastreven, dan moeten we elkaars tekortkomingen en zelfs slechte daden kunnen vergeven. Normalisering en bestendiging van duurzame betrekkingen zijn noodzakelijk voor het menselijke samenleven; en vergeving speelt daarin een cruciale rol.

Ten vijfde: vergiffenis kan enkel geschonken worden wanneer de schuldenaar daarom vraagt. Spijtbetuigingen en schuldbelijdenissen zijn de mogelijkheidsvoorwaarde van vergeving. Dit is, zoals reeds aangegeven, misschien wel het aspect van vergeving waar zowel Arendt als Jankélévitch het meest op hamerden. En ook hiervan zie je dat de betekenis van vergeving volledig dreigt te verdwijnen door de psychologisering en minder succesvolle pogingen tot het seculariseren van het begrip vergeving. In de psychotherapeutische benadering moet een slachtoffer vergeven om zelf verder te kunnen, zelfs wanneer de dader geen schuld belijdt of spijt betuigt. En noties als schuldbelijdenis of gewetenswroeging worden vandaag nogal gemakkelijk weggeschoven als iets uit een religieus raamwerk dat in een gesecculariseerde moraal geen rol van betekenis heeft. Meer nog: mensen treft geen schuld voor hun wandaden, want ze zijn volledig gedetermineerd door externe factoren om te doen wat ze doen. Zonder vrije wil geen schuld en

verantwoordelijkheid, en dus ook geen nood aan schuldbelijdenis of spijtbetuigingen. Het gevolg van die redenering is dat ook vergeving zelf geen betekenisvol concept meer zou zijn. Immers: schuld en spijt gaan aan vergiffenis vooraf.

Heel gesynthetiseerd, zou ik tot de volgende werkdefinitie van vergeving kunnen komen. Vergeving is het proces waarbij de dader van een wandaad, na een innerlijke worsteling, zijn schuld belijdt en spijt betuigt, waarna het slachtoffer van die wandaad kan overgaan tot het schenken van vergiffenis, en dader en slachtoffer verder kunnen met hun leven, al dan niet met elkaar.

POLITIEK EN VERGEVING

Ik zou nu de brug willen bouwen van persoonlijke relaties naar politieke betrekkingen en enige reflecties wijden aan de rol van dat proces in de nationale en internationale politiek. Is vergevingsgezindheid een politieke deugd? Die vraag kan enigszins vreemd lijken, en tenzij ik mij vergis is zij nooit eerder als dusdanig geformuleerd. De idee van vergeving situeert zich, zo lijkt het, voornamelijk in de sfeer van persoonlijke relaties, moraal en psychologie eerder dan op het politieke toneel. Nochtans lijkt het mij dat vergevingsgezindheid daar wel degelijk een belangrijke rol te spelen heeft.

Om die stelling te staven, wil ik er het werk bij betrekken van een van die weinige filosofen die uitgebreider over vergeving hebben geschreven, meer bepaald de Franse filosoof Jacques Derrida. Derrida lijkt er immers van overtuigd dat vergeving op het politieke toneel evenzeer een plaats heeft als zwemvliezen en een duikbril in een voetbalwedstrijd. Voor hem is vergeving op het politieke toneel geen positief gegeven; in een kort essay over dat onderwerp steekt hij er alleszins de draak mee. Ik wil zijn argumenten graag tegen het licht houden en ontkrachten, om juist het tegendeel van zijn visie te beargumenteren.

Vergeving op het politieke toneel leidt tot slecht theater, aldus de Franse denker. Hij schrijft meewarig over wat hij de 'globalisering van vergeving' noemt en ook de 'geopolitiek van vergeving'. Derrida heeft het over taferelen waarbij staatshoofden statig het hoofd buigen, en aan leiders van andere naties excuses aanbieden voor vroegere wandaden en om vergiffenis vragen. Zijn kritiek hierop kan in drie punten samengevat worden.

Ten eerste uit Derrida het verwijt dat de geopolitiek van vergeving getuigt van een moreel imperialisme; een proces van 'christianisering' waarbij een christelijk concept als een woekerplant het hele geopolitieke domein inneemt, ook in en tussen landen die niet christelijk zijn. Dat een Japanse premier vergeving vraagt aan de Koreanen of Chinezen voor het leed uit het verleden, heeft bij Derrida een wrange nasmaak; zo ook de verzoeningscommissie in Zuid-Afrika, onder impuls van vergevingsprediker bij uitstek, aartsbisschop Desmond Tutu. Zij getuigen, voor Derrida, van het moreel imperialisme van het christendom.

Ten tweede vindt Derrida dat geopolitiek vertoon van vergeving meestal ingegeven wordt door opportunisme en eigenbelangen: de vergeving dient om relaties te normaliseren, om weer economische banden aan te knopen of te verstevigen. 'Er zit altijd strategische of politieke calculatie in het genereuze gebaar van diegene die vergeving of amnestie verleent.⁶ Dat maakt de politiek van vergeving onzuiver, onoprecht; en als de intentie niet puur is kan ook de gift van vergiffenis geen zuiver geschenk meer zijn. 'Deze 'eco-logische' imperatief van sociale en politieke gezondheid heeft niets met 'vergeving' te maken... Vergeving kan en mag niet neerkomen op een therapie van verzoening.⁷

Ten derde vindt Derrida dat het publieke vertoon van spijt en berouw niet nodig is; en dat er veel meer kracht en schoonheid zit in de vergeving zonder schuldbelijdenissen en spijtbetuigingen. Hierin toont Derrida zich bij momenten een typische Franse filosoof van de twintigste eeuw die vaak veel woorden nodig heeft om weinig te zeggen, en die tegendraadsheid verwacht met diepzinnigheid. Vergeving heeft volgens Derrida bijvoorbeeld ultiem geen betekenis tenzij het gaat over het vergeven van het onvergefelijke en het vergeven bij het ontbreken van schuldbesef bij de dader.

Deze drie stellingen liggen ten grondslag aan Derrida's bewering dat vergevingsgezindheid beter uit het vaarwater van de politiek blijft. Wie denkt dat Derrida alleen is in zijn observatie dat geopolitieke blijken van vergeving oneigenlijk zijn, kan onder andere bij Günter Grass te rade. Uiteraard mogen we de Duitse Nobelprijswinnaar Literatuur van 1999 niet de mening aanwrijven die zijn personages vertolken. Het gaat dus om een gefictionaliseerde mening, maar Grass uit die mening met zo'n psychologische geraffineerdheid en literair vernuft, dat hij ons wel degelijk een inkijk geeft in de geest

6 J. Derrida, 2001, p. 40.

7 Idem, p. 41.

van mensen die het vragen om vergeving veeleer onvergefelijk vinden in geopolitieke kwesties.

Grass is bij het brede publiek onder andere bekend dankzij *De blikken trommel*. Het is echter een ander en misschien wat onderschat werk van hem waarnaar ik wil verwijzen: *Mijn eeuw*. In *Mijn eeuw*, verschenen in 1999, etaleert Grass zijn grote kunnen. Hij maakt literaire miniatuurmeesterwerken bij elk jaar van de twintigste eeuw; van 1900 tot 1999. Hij voert een plejade aan personages op; haast bij ieder jaartal gaat het om andere personages, die veelal in de marge staan en ooggetuigen zijn van een bijzondere gebeurtenis van dat jaar. In slechts een handvol bladzijden slaagt hij er steeds opnieuw in om nieuwe personages geloofwaardig tot leven te roepen, een spanningsboog op te bouwen van hooguit enkele alinea's, zodat je als lezer meeleeft met iedere vreemde die weer komt aandraven. In 1970 voert hij een nogal bittere journalist op die verslag moet uitbrengen van het historische bezoek van Duits Bondskanselier Willy Brandt aan Polen. Inderdaad: het bezoek met de befaamde knieval, de kanselier valt op zijn knieën in Warschau als teken van berouw om het leed dat nazi-Duitsland Polen heeft aangedaan.

Een jaar later zou Brandt de Nobelprijs voor Vrede krijgen, maar niet iedereen had zo'n hoge pet op met Brandt en zijn publiekelijk vertoon van spijt en schuld. In Duitsland in het bijzonder veroorzaakte de knieval behoorlijk wat controverses, vooral bij miljoenen Duitse oorlogsvluchtelingen, zij die uit de gebieden verdreven werden die na de oorlog aan Polen werden gegeven, lag de knieval gevoelig. Zij vonden zichzelf in de eerste plaats slachtoffer van de oorlog. Uit een onderzoek van *Der Spiegel* uit die tijd bleek dat 48% van de West-Duitsers het knievalmoment niet kon smaken. En de journalist die Grass opvoert is dus een van die mensen. De journalist heeft niets dan misprijzen voor dat staaltje toneel van Brandt. Dat kan hij niet zomaar onomwonden toegeven en erover rapporteren in zijn krant, en dus moet hij zijn woorden wikken en wegen en verbergen wat hij echt denkt van dat spektakelstuk van de 'knievalkanselier'.

Op zijn knieën. Terwijl hij niks gelooft. Puur voor de show allemaal. Maar als opening was het, puur journalistiek gezien, een sensatie... Hij permitteert zich iets extra's: niet op de eerste tree, want dat zou nauwelijks riskant zijn geweest, maar direct op het natte graniet, zonder met zijn ene of zijn andere hand te steunen, knap vanuit zijn knieholten zakt hij, terwijl hij zijn handen krampachtig gevouwen voor zijn zak houdt, hij trekt een goedvrijdagsgezicht alsof hij roomser dan de paus is, wacht op het klikken van de fotografenmeute, houdt

het geduldig een stevige minuut vol en komt dan niet op de veilige manier – eerst het ene, dan het andere been – omhoog, maar met een plotselinge beweging, alsof hij erop heeft geoefend, dagenlang voor de spiegel, hup, omhoog, en daar staat hij nu en kijkt alsof de heilige geest persoonlijk aan hem is verschenen, over onze hoofden heen, alsof hij niet alleen de Polen, nee, de hele wereld moest bewijzen hoe fotogeniek je om vergiffenis kunt vragen.⁸

Grass verwoordt hier literair wat Derrida filosofisch poogt te onderbouwen. Wat de literaire tour de force van Grass nog indrukwekkender maakt, is het feit dat hij heel geloofwaardig gedachten verwoordt, waarmee hij het zelf oneens was. Immers: Grass was lid van dezelfde partij als Brandt, en was zelfs bevriend en een belangrijke gesprekspartner van de kanselier. Maar een goede schrijver kan zich goed inleven in de gedachten en gevoelens van anderen. Hoewel Grass zelf geen misprijzen voor de knieval voelde, wist hij via zijn personage wel een breed gedragen gevoel te vertolken dat leefde onder de Duitse bevolking in de vroege jaren zeventig. En dat gevoel was: die knieval, dat is niet gepast.

Maar laten we terugkeren naar deze vraag: leiden daden van vergeving op het politieke toneel dan altijd tot slecht theater? Zelf ben ik van mening dat Derrida de bal tot driemaal toe mis slaat. Om bij zijn laatste observatie te beginnen: de enige vorm van vergeving die naam waardig is er één waarbij geen schuldbelijdenis of spijtbetuiging nodig is. Eerder heb ik al aangegeven hoe die gedachte leidt tot een complete uitholling van het begrip van vergeving. Vergeving zonder schuldbelijdenis; dat is iets zoals willen slagen voor het examen zonder ervoor te studeren, de marathon willen uitlopen zonder te zweten, goed doen zonder moeite te willen doen. Wie over vergeving spreekt zonder schuld en boete, spreekt over een hol begrip.

Ook Derrida's kritiek dat vergeving een Westers, christelijk concept is dat op het internationale politieke toneel misplaatst is, en al zeker wanneer het landen betreft die geen christelijke wortels hebben, is problematisch. Die kritiek zelf getuigt immers van een geestelijk imperialisme, van een haast koloniale mentaliteit om zich de deugd van vergeving volledig toe te eigenen. Reeds eerder is aangegeven dat het begrip vergeving wel degelijk stevige pre-christelijke wortels heeft. En ook moet opgemerkt worden dat in andere religies en levensbeschouwingen de idee van vergeving eveneens bestaat. In het boeddhisme, bijvoorbeeld, is vergeving van vitaal belang: vergeving maakt een einde aan het lijden en maakt spirituele groei weer mogelijk. In het proces van vergeving leert

8 G. Grass, 1999, pp. 169-170.

de boeddhist dat een persoon altijd meer is dan zijn slechtste daden en ontkoppelt hij tot op zekere hoogte de persoon van zijn wandaad. Daarmee bevrijdt hij zichzelf van de kwellende herinnering aan het lijden dat hem is aangedaan door anderen.

In het hindoeïsme is vergeving niet enkel een individuele opdracht ten behoeve van het eigen geestelijke welzijn, maar zelfs een collectieve taak. Een samenleving als geheel vraagt vergeving om haar gebreken via rituelen en perioden van vasten en bezinning. Het belang van vergeving in het hindoeïsme blijkt ook uit zijn God: Ganga, vernoemd naar de Ganges-rivier, het heiligste der heiligen, het meest sacrale water, en de belichaming van het hindoeïstische geloof zelf. Kortom, wie buitenlandse mogendheden het verwijt van 'culturele appropriatie' maakt, omdat zij publiekelijk om vergeving vragen voor vroegere wandaden, heeft zelf nogal een enggeestig eurocentrisch perspectief op de wereld en op morele waarden, en heeft weinig kennis van de rol van vergeving in de ideeëngeschiedenis en de geschiedenis van de mensheid.

En dan is er tot slot de derde pijler waarop Derrida zijn misprijzen voor vergeving in internationale betrekkingen steunt: de kritiek dat publieke schuldbelijdenissen en smeekbedes om vergeving veelal opportunistisch zijn. Zij dienen een ander doel dan de vergiffenis zelf, zij dienen economische belangen of een normalisering van relaties tussen landen die vroegere vijanden waren. Hoewel het doel van vergeving de vergiffenis zelf is, sluit dit niet uit dat andere belangen, positieve bijwerkingen of neveneffecten van het proces, ook waardevol zijn. Dat is zo in persoonlijke relaties, die niet duurzaam zouden kunnen zijn zonder vergeving. Duurzame goede relaties zijn een waardevol goed op zich, en wanneer we dat erkennen en erkennen dat vergeving nodig is om zo'n duurzame relaties mogelijk te maken, hoeft dat niet noodzakelijk te betekenen dat de vergeving louter opportunistisch of instrumentalistisch is. Zo ook in internationale relaties: de publieke schuldbelijdenis is niet noodzakelijk schijnvertoon en de vergeving zelf is niet automatisch onoprecht wanneer we een normalisering van relaties en betrekkingen voor ogen hebben.

Kortom: Derrida's kritiek dat vergeving op het politieke domein niets te zoeken heeft, is onjuist. Ik heb de theoretische, filosofische onjuistheid ervan proberen aan te tonen, maar we kunnen ook de praktische onjuistheid ervan belichten. Want hoe kunnen we beter aantonen dat vergeving een politieke deugd en noodzaak is dan juist te wijzen op voorvallen waarbij enerzijds schuld, boete en vergeving een positief effect hebben gehad op de relaties tussen twee landen en anderzijds op voorvallen waarbij het ontbreken van zo'n publiekelijk proces van schuld, boete en vergeving een uiterst negatief effect heeft gehad op de wereldpolitiek?

LESSEN UIT HET VERLEDEN

Het proces van vergeving is nauw verbonden met de noodzaak om uit het verleden te leren, opdat het zich niet zou herhalen. Vergeving wekt ons uit onze historische amnesie. Het is dus het tegendeel van vergeven en vergeten, van de spons erover; het is vergeven en onthouden. Het proces van vergeving is de confrontatie aangaan met de donkere pagina's uit de geschiedenis; geschreven in de bloederige inkt van oorlog en haat. In het reine komen met het oorlogsverleden is noodzakelijk om een rein, vredevol heden te hebben.

Vandaag woedt in Europa de ergste oorlog sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog. Oekraïne kan voor ons een ver land lijken aan de periferie van ons continent. Maar de realiteit is: Oekraïne is zowel historisch als cultureel intiem verbonden met de West-Europese geschiedenis en cultuur. Talloze grote figuren uit de literatuur, kunst, wetenschap, filosofie hebben hun wortels in die schijnbare verre uithoek van ons bestaan. Joseph Roth, de Europese schrijver uit het interbellum par excellence, stamt uit Galicië. Emmanuel Lévinas, de geweldige Franse filosoof van het gelaat van de Ander, spendeerde zijn vroege tienerjaren in Charkiv. Martin Buber, die andere grote denker, groeide op in Lemberg, het huidige Lviv. Het lijstje is lang.

Het is vandaag 9 november, en dat is een datum met een gewichtige historische bijklank. Het is voor mij onmogelijk om niet terug te denken aan die avond in Berlijn toen datgene gebeurde wat iedereen voor onmogelijk had gehouden. Door een speling van het lot, misverstanden, en vooral dankzij de diepe wil van het volk en de hunkering naar vrijheid viel de Berlijnse Muur. 9 november is daardoor ook symbool voor de ineenstorting van het communisme in Centraal- en Oost-Europa in de maanden en jaren die daarop volgden.

Iedereen kan retrospectief de toekomst voorspellen, en wanneer we nu terugblikken, is duidelijk te zien dat de transitieperiode niet enkel een periode van nieuwe mogelijkheden was, maar ook van enorme gemiste kansen. Na de val van het communisme hebben we, zowel in landen intern als op het internationale toneel, die bladzijde van het verleden te snel omgeslagen zonder ermee in het reine te komen. Niemand was bijzonder geïnteresseerd in het zwartboek van het communisme, in de wandaden en miljoenen doden die Ruslands dodelijkste exportproduct op zijn geweten heeft.

Omdat Rusland nooit intern en evenmin naar zijn buurlanden toe een proces van boetedoening, introspectie en vergeving heeft doorgemaakt, en nooit heeft moeten door-

maken, herhaalt de geschiedenis zich vandaag – helaas niet als farce, maar als bittere tragedie. Het contrast met hoe we omgaan met het naziverleden van Duitsland en het communistische verleden van Rusland is immens; hoe we kijken naar de nazikampen en hoe we kijken naar de goelagkampen, hoe we kijken naar de massamoorden door de Duitsers en die door de Russen. Terwijl we van de eerste een primair studieobject hebben gemaakt, elk aspect van die donkere bladzijden uit het verleden hebben bestudeerd, terwijl Duitsland jarenlang en tot nu, publiekelijke blijken heeft vertoond van spijt en schuld, heeft Rusland niets moeten doen, is de onwetendheid en desinteresse in de goelagkampen en de historische ellende die Rusland heeft aangericht aan zijn buurlanden even uitgestrekt als de Russische steppe zelf.

Vraag aan eender welk enigszins geëduceerd mens om de namen van enkele nazikampen te noemen, en Auschwitz, Treblinka, Bergen-Belsen, en noem maar op zullen haast automatisch tevoorschijn komen. Maar vraag aan diezelfde persoon waar de belangrijkste goelagkampen gelegen waren, en er zal veelal stilte volgen. Vraag aan eender welk geëduceerd mens naar de namen van de grote auteurs van de zogenaamde Holocaust-literatuur en iedereen zal wel vertrouwd zijn met Elie Wiesel of Primo Levi. Maar wie waren de belangrijkste auteurs die over de goelag hebben getuigd, en er zal veelal stilte volgen. Ja, Solzjenitsyn zullen de meesten wel kennen. Maar wie was Gustav-Herling? Of wanneer brak de opstand in Kolyma uit? Wat was een ITL-kamp? Wat betekende de frase ‘algemeen werk’ en waarom werd die zo gevreesd? Veelal stilte. Het historische onderzoek naar, het collectieve bewustzijn en de parate kennis van, en de literatuur over de goelag zijn ontoereikend.

Enkele weken geleden ging ik in een Amsterdams cultuurhuis in gesprek met de Duits-Georgische schrijfster Nino Haratischwili. Haratischwili heeft verschillende bestsellers op haar naam, waarin zij de brug slaat tussen verleden en heden, van de ellende die Georgië is aangedaan door Rusland in de twintigste eeuw en hoe de echo's van het verleden nagalmen in het heden. Haratischwili, die in 2003 naar Duitsland emigreerde, vertelde hoe het voor haar een verstandsverbijsterende schok was, dat in het Westen mensen nog koketteren met hun communistische sympathieën van vroeger of nu. Ze vroeg zich af of het aan onwetendheid lag, kennen ze de geschiedenis dan niet? Ja, het zwartboek van het communisme is veelal ongelezen gebleven; ook en vooral in Rusland zelf.

Wat verwacht men van een land dat nog steeds in zijn straatbeeld met standbeelden, en in zijn geschiedenisboeken, Lenin en Stalin verheerlijkt? Wat verwacht men van een land waar Stalin tot grootste Rus uit de vorige eeuw verkozen is? Wat verwacht

men wanneer een voormalig KGB-agent president wordt? De naïviteit van het Westen is stuitend geweest. De goelagkampen zijn van naam veranderd en heten nu strafkolonies, maar zijn in wezen weinig veranderd. Rusland heeft zijn imperialistische droom nooit opgeborgen en is sinds het einde van het communisme oorlog blijven voeren om die droom dichterbij te brengen: Tsjetsjenië, Georgië, Oekraïne. Zelfs onmiddellijk na de val van het communisme probeerde Rusland zijn imperium met geweld in stand te houden. In 1990 kreeg Michail Gorbatsjov de Nobelprijs voor Vrede omwille van, zo luidt de motivering van het Nobelprijsc comité, 'het vreedzaam beëindigen van de Koude Oorlog'. Op 10 december mocht Gorbatsjov zijn medaille ophalen in Oslo, al kon hij zelf door omstandigheden niet aanwezig zijn. En een maand later vielen Russische troepen Litouwen binnen om daar weer dood en vernieling te zaaien. Litouwen had zich eerder al officieel onafhankelijk van de Sovjet-Unie verklaard, maar de desintegratie van de Sovjet-Unie zou Gorbatsjov niet zomaar later passeren. In West-Europa wordt Gorbatsjov tot op vandaag gezien als een morele en politieke held. In Centraal- en Oost-Europa, en in de Aziatische buurlanden van Rusland, is de evaluatie van Gorbatsjovs politieke nalatenschap veel ambivalenter, zo niet ronduit negatief. Maar zijn weinig verdoken imperialisme en de doden die daaruit volgden bleken geen belet voor de cultivering van zijn imago als vredesduif in het Westen. Gorbatsjov heeft als individu net als Rusland als geheel, nooit boete moeten doen, nooit schuld beleden, nooit een proces van vergeving aangegaan. Ze kregen een vrijgeleide, een vrijbrief. Rusland is gewoon weggekomen met alle ellende die het heeft veroorzaakt. En de prijs die wij als Europa daarvoor vandaag betalen is oorlog. Zonder boetedoening geen begin van beterschap. Zonder vergeving geen vrede.

Hoe anders zijn de relaties van Polen met Duitsland vandaag. Ondanks het mogelijke misprijzen voor de knievalkanselier en het publiek vertoon van schuld en vergeving, is dat zogenaamde vertoon essentieel gebleken om de relaties tussen Polen en Duitsland te zuiveren van hun bloederige verleden. We hebben het vaak over het zogenaamde Wirtschaftswunder na de oorlog: de enorme economische opleving van Duitsland in de jaren '50. Maar niet minder wonderbaarlijk is de morele opleving geweest. Nazi-Duitsland heeft geprobeerd om Polen en dé Polen van de kaart te vegen. 90% van Warschau lag na de oorlog in puin. Eén op drie Poolse geestelijken was door de Duitsers vermoord. Zowat de hele Joodse gemeenschap van Polen was geliquideerd. Het is een wonder dat die twee landen daarna in staat zijn gebleken om elkaar niet meer als vijand te zien. En om dat mogelijk te maken, was het van cruciaal belang dat Duitsland de confrontatie aanging met zijn eigen misdaden, schuld besepte en spijt betuigde.

Hoe anders is vandaag de relatie van Polen met de vroegere vijand uit oostelijke richting.

Want ook daar gaan we in West-Europa nogal lichtzinnig over. De Sovjet-Unie heeft zeker bijgedragen tot het verslaan van nazi-Duitsland, maar heeft wel pas laat het geweer van schouder veranderd. We mogen niet vergeten dat op 1 september 1939 Duitsland Polen binnenviel, gevolgd door Rusland op 17 september. De eerste twee jaren van de Tweede Wereldoorlog waren nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie bondgenoten, en werd Polen (en ook Litouwen) getekend door grootschalig bloedvergieten door zowel Duitsers als Russen. Een van de vele, trieste dieptepunten van de Russische moordhonger was het bloedbad van Katyn, waarbij, op direct bevel van Stalin, op enkele weken tijd meer dan twintigduizend Polen werden vermoord, veelal legerofficieren, politieagenten en leden van de intelligentsia. Heeft Rusland daarvoor boete gedaan en om vergeving gevraagd? Het tegendeel is eerder waar. Gedurende vele decennia ontkende Rusland in alle talen verantwoordelijk te zijn voor het bloedbad van Katyn en werd de schuld in de schoenen van Duitsland geschoven. Pas na de val van het communisme gaf Rusland schoorvoetend toe dat de NKVD achter de massamoorden zat. Echter weigerde het nog obstinaat deze moorden als oorlogsmisdad of massamoord te erkennen.

Daar waar een Pool vandaag in een Duitser een buur kan zien en niet louter een vroegere vijand of potentiële bedreiging, zie je dat de denkbeelden en relaties van en tussen Polen en Rusland niet van dien aard zijn; en uiteraard bekrachtigd werden door de Russische agressie in Oekraïne. De conclusie die zich opdringt is duidelijk: Duitsland en Polen kunnen samen verder dankzij een proces van vergeving; Rusland heeft dat proces nooit willen aangaan en daardoor gaapt nog steeds een diepe kloof tussen Polen en Europa enerzijds en Rusland anderzijds. In die kloof liggen de miljoenen doden waarvoor Rusland nooit sorry heeft gezegd. En zonder spijt geen vergeving, en zonder vergeving geen duurzame vrede.

VAN WOORDEN TOT MOORDEN

Het moorden begint met woorden. Ik maakte deze observatie aan het begin van deze uiteenzetting. Zowel de geschiedenis als de actualiteit bevestigen die vaststelling. Dehumaniserende retoriek ondermijnt de vrede, het bloedvergieten begint met haatdragende woorden.

Ik verwees naar de houding van Rusland naar zijn naburige landen in een historische context en in de huidige geopolitieke realiteit. En ik had het ook over onze westerse naïviteit, zeg maar nalatigheid en schuldig verzuim: we hebben geen prioriteit van het louterende proces van vergeving gemaakt, omdat we economische belangen hebben laten primeren op morele en geestelijke principes. Ook daarvoor mogen en moeten wij

zelf misschien op een dag om vergeving vragen. Maar uiteraard is er nog dat andere bloederige conflict dat het wereldnieuws domineert, vandaag zelfs meer nog dan de oorlog in Oekraïne: de oorlog in het Midden-Oosten.

Ook in het conflict in het Midden-Oosten zie je dat het roekeloze bloedvergieten voorafgegaan én in stand gehouden wordt door dehumaniserende spraak. De verschrikking van 7 oktober was niet mogelijk geweest indien Hamasterroristen er niet in hun diepste vezels van doordrongen waren dat de Israëli's geen mensen, maar doelwitten en vijanden waren. Je kunt niet op zo'n grote schaal mensen de keel oversnijden, hen van zo fysiek nabij doodschieten, zonder de overtuiging dat die mensen geen recht hebben op hun leven, zonder niet meer te geloven in hun menselijkheid. En omgekeerd: het Israëli'sche leger zou niet op zo'n schaal bombardementen kunnen uitvoeren waarbij duizenden burgers het slachtoffer worden, wanneer je die burgers niet 'in het beste geval' gereduceerd en 'verdingelijkt' hebt tot *collateral damage*, of in het slechtste geval tot legitiem doelwit zelf. Wanneer we stoppen in de andere mens een medemens te zien, opent zich de barbarij. De dehumaniserende krachten tussen Israëli's en Palestijnen hebben we decennialang kunnen aanschouwen, en wat hebben we als Europa gedaan? We hebben veelal weggekeken en onszelf wijsgemaakt dat we er niet veel mee te maken hebben. Dat maakt ons medeplichtig, niet enkel voor de doden die er vandaag vallen, maar voor alles wat eraan voorafging.

Het wordt hoog tijd dat wij ons afvragen of wij als Europa wel de rol vervullen die we zouden kunnen vervullen, of we wel voldoende doen om de spiraal van geweld te doorbreken zodat sneller het pad van verzoening en vergeving – en wat een eindeloos lang pad zal dat niet worden! – bewandeld zou worden. De vraag stellen is ze beantwoorden.

Alicja Gescinska
Pacificatielezing 2024, Breda

BIBLIOGRAFIE

H. Arendt, *The Human Condition*. Chicago/London, Chicago University Press, 1998.

A. Applebaum, 'Ukraine and the Words that Lead to Mass Murder', *The Atlantic*. Juni 2022, pp. 11-15.

J. Derrida, *On Cosmopolitanism and Forgiveness*. London/New York, Routledge, 2001.

G. Grass, *Mijn eeuw*. Amsterdam, Meulenhof, 1999.

V. Jankélévitch, *Le pardon*. Parijs, Flammarion, 2019.

H. Keilson, *Daar staat mijn huis*. Amsterdam, Vangennep, 2011.

D.J. Leigh, 'Forgiveness, Pity, and Ultimacy in Ancient Greek Culture', *Ultimate Reality and Meaning*. 27/2 (2004), Seattle, Seattle University Press, pp. 152-161.

G. Woolf, *Becoming Roman: The Origins of Provincial Civilization in Gaul*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

PACIFICATIELEZINGEN

- 1981 Albert H. VAN DEN HEUVEL | Het ideologieloze tijdperk
- 1982 Dirk DOLMAN | Het parlement als pacificatie
- 1983 Edward SCHILLEBEECKX | Vrede door gerechtigheid
- 1984 Kees C.A.M. MIDDELHOFF | Wortels van een misverstaan
- 1985 Johannes G.C.A. BRIELS | De Zuidnederlandse immigratie omstreeks 1572-1630: Een vergeten bladzijde uit de geschiedenis van de Nederlanden
- 1986 Hella S. HAASSE | De Lage Landen en het Platte Vlak: Kanttekeningen bij een gemeenschappelijke literatuur
- 1987 Han ENTZINGER | Immigratie en pluralisme
- 1988 Fons RADEMAKERS en Roland Verhavert | De Nederlandse film
- 1989 Jan HOET | De kunst als waarde van morgen
- 1990 Maarten MOURIK | Culturele coëxistentie in Europa: de noodzaak van een nieuwe pacificatie
- 1991 Geert VANISTENDAEL | En België heeft Vlaanderen gemaakt
- 1994 Greetje VAN DEN BERGH | Tussen handhaven en verdwijnen: Het Nederlands in een eenwordend Europa
- 1995 Cees FASSEUR | Verbittering en verzoening: Nederland en zijn koloniale nalatenschap
- 1996 Herman BALTHAZAR | Brabantse en Hollandse patriotten: De Revolutietijd in Noord en Zuid, eender en anders
- 1997 J.L. HELDRING | Pacificatie van Europa?
- 1999 Eric SUY | Prolegomena voor een pacificatie tussen de volken
- 2000 Derk-Jan EPPINK | Over de Moerdijk: Cultuurkloven in Europa
- 2001 Gerard MORTIER | Europa: het gevaar van de verstomming
- 2002 Paul BEUGELS | Bondgenoten in Cultuur
- 2003 Jozef DELEU | De Lage Landen 'in de vaart der volken'
- 2004 Michaël ZEEMAN | Nederlands Geestesmerk? De Lage Landen en hun zelfbewustzijn in hun posthistorisch heden
- 2005 Rik TORFS | Religie, vrede en onvrede
- 2006 Paul SCHNABEL | In het zicht van de toekomst
- 2007 Mia DOORNAERT | Europa als in een duistere spiegel

- 2008 Herman PLEIJ | Hoe Belgisch is Nederland, hoe Hollands is Vlaanderen
Over de mentale boedelscheiding tussen noord en zuid
- 2009 Johan DECAVELE | De Pacificatie van Gent her(be)dacht
- 2010 Marita MATHIJSSEN | Relatiebemiddelaars voor en na de scheiding van tafel en bed
1830 en de Nederlandse en Vlaamse literatuur
- 2011 Ludo ABICHT | Universalisme – Verscheidenheid – Vermenging: een maatschappelijke
Bermudadriehoek? Over samenleven in tijden van crisis
- 2012 Paul SCHEFFER | De grenzen van Europa
- 2013 Luc DEVOLDERE | Verdwaald in al onze talen – Babel in de Lage Landen
- 2014 Frits VAN OOSTROM | Ridderkrijg en Burgervrede
Over de dynamiek van twee syndromen sinds de Middeleeuwen en hun driehoek met de taal
- 2015 Peter VANDERMEERSCH | Geen Nederlander ligt er wakker van,
geen Vlaming kan ervan slapen
Over de onzichtbare kloof tussen noord en zuid
- 2016 Wim VAN DE DONK | Patronen van Pacificatie
Aanmoedigende aantekeningen bij een aarzelend Europa
- 2017 Frank VANDENBROUCKE | België en Nederland: kleine welvaartsstaten in Europa
- 2018 Elsbeth ETTY | ‘Zijn cultus is ons aller heilige plicht’
Multatuli: de Prometheus in ons taalgebied
- 2019 Jan RAES | “Verdragen”
Kunst als metafoor voor een meerstemmige samenleving
- 2020 Omwille van de Covid-pandemie was het niet mogelijk een lezing te organiseren
- 2021 Manfred SELLINK | Het Land van Rubens en Het Land van Rembrand
Enkele bespiegelingen over kunstenaars en identiteit in de Lage Landen
- 2022 Stefan HERTMANS | Niet onze wang, maar onze blik
- 2023 Caroline DE GRUYTER | Europees politiek theater: een nieuw bedrijf
- 2024 Alicja GESCINSKA | Van het wrede naar de vrede
Over vergeving als politieke deugd

- In 1981 tot 1988, in 1990, 1994, 1995, 1997, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018, 2021 en 2023 werden de lezingen te Gent gehouden.
- In 1989 en 1991 werden de lezingen in Terneuzen gehouden.
- In 1996 werd de lezing te Leiden gehouden.
- In 1999 werd de lezing te Dordrecht gehouden.
- In 2001, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019, 2022 en 2024 werden de lezingen te Breda gehouden.